

Sosyolojik Bir Bağlam Olarak Ailede Bireyin Özneleşme Deneyimi*

*The Individual's Subjectivization Experience in The Family
As a Sociological Context*

Ayşegül Yazar**

Öz

Özneleşme kavramı, birey-toplum ikiliğini anlamamızda anahtar rol oynayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunun, çoğu düşünür tarafından farklı şekillerde tanımlanması ve bu tanımların kuramsal düzeyde sınırlı kalması, zaman zaman kavramın muğlaklığına neden olmakta ve birey-toplum ikiliğinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Çalışmanın amacı bu muğlaklığı ortadan kaldırmaktır. O nedenle özneleşme kavramı, bir sosyal bağlam içinde değerlendirilecek, etkileşimler ve sosyal ilişkiler ağı içinde ele alınacaktır. İki bölüme ayrılan çalışmanın ilk kısmında özneleşme kavramının tarihsel süreç içerisindeki farklı tanımlarına, ikinci bölümde ise bu kavramın, nitel verilerin analizi yöntemi ile aile bağlamında bireyi nasıl şekillendirdiğine yer verilecektir. Özetle, özneleşme kavramının süreç içinde değişime uğrayan dinamik bir özelliğe sahip olduğu ve birey-toplum ikiliğini anlayabilmek için bu kavramın gerçek bir sosyal ilişkiler ağı içerisinde incelenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özneleşme, Birey-toplum İkiliği, Aile Bağlamı

* Bu çalışma, 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan "Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden, tezin nitel verileri ışığında türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aysegulyazarr@gmail.com

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 07.12.2021

Abstract

The concept of subjectivity comes across a concept that plays a key role in our understanding of the duality of individual-society. But, this is defined by most thinkers in different ways and these definitions are limited at the theoretical level, sometimes causing the ambiguity of the concept and making it difficult to understand the duality of the individual-society. The aim of the study is to eliminate this ambiguity. For this reason, the concept of subjectivity will be evaluated in a social context and will be discussed in a network of interactions and social relations. In the first part of the study, which is divided into two parts, different definitions of the concept of subjectivity in the historical process will be given in the second part, how this concept shapes the individual in the context of the family by the method of analysis of qualitative data. In summary, it has been concluded that the concept of subjectivity has a dynamic characteristic that changes in the process and in order to understand the duality of individual-society, this concept must be studied in a real network of social relations.

Key Words: Subjectivity, The Duality of Individual-society, Family Context

Giriş

Bu çalışma, sosyal grup yaşantısı ve deneyiminin bireyin kendi özneleşme deneyimini ve çabasını nasıl etkilediği hakkındadır. Sosyoloji literatüründe bireyin grup karşısında ya da daha büyük bir sistem olan toplum karşısında uyma davranışı göstermesi bireyle grubun ya da bireyle toplumun iki farklı kutupmuş gibi algılanması ve bu iki kutbun birinin diğerine üstün olması gerekliliği, ikiliği bulunur. Ancak; birey, içinde bulunduğu sosyal grubun talepleri karşısında boğulmadan, bu talep ve isteklerin ne olduğunun da farkında olarak bir özneleşme gerçekleştirebilir. Körü körüne bir itaat yerine değerler ağına bağlılığı içeren bir dizi özneleşme davranışları sergileyebilecek güç ve etkileşime sahip olan bireyin, sosyal grup veya toplum algısı ikilikler ortaya koyan teorilerce geri plana atılmaktadır. Oysaki toplumsal grup ve o grupların bir parçası olan bireyle grubun hiçbir ortak noktası yokmuş gibi düşünmek sorunu ele almak için oldukça yanlış bir hareket noktası seçmek anlamı taşır. Bu nedenle çalışma, birey-toplum ikiliğini, bireyin özneleşme deneyimini daha net görebilmek açısından, gerçek bir sosyal grup etkileşimini bizlere sunan aile grubu içindeki bireyi ele alacaktır.

Çalışmanın temel amacı, bireyin aile grubuna aidiyeti içinde kendi özneleşme deneyimini nasıl gerçekleştirdiği ve bu sürecin hangi sosyolojik dinamikleri barındırdığının anlaşılmasıdır. Aynı zamanda, süregelen bir tartışma alanı olarak sosyoloji kuramlarında yer edinen birey-toplum ikiliğini bir bağlam içinde ortaya koymak ve anlamlandırmak da çalışmanın bir diğer amacıdır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri esas alınarak veriler elde edilmiştir. Bu ampirik veriler araştırmacının kendisinin de ikamet etmekte olduğu Samsun ilinde yaşayan bireylerle yapılan mülakatlar vasıtasıyla derlenmiştir. Araştırmanın odağında bulunan kuramsal tartışmaların ima etmekte olduğu birey vasıfları dikkate alınarak kendileri ile mülakat yapılacak olan bireyler yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi olmak üzere üç temel tanımlayıcı vasfın alt kümelerinin oluşturduğu toplam 18 kümedeki tanımlayıcı vasıflara uygunluk taşıyanlar arasından seçilmiştir. Yaş vasfı itibarıyla ka-

tılımcılar 21-55 yaş aralığında bulunanlar arasından seçilip alt kümeler (i) genç (21-25 yaş aralığı), (ii) genç yetişkin (25-35 yaş aralığı) ve (iii) yetişkin (35 ve üstü yaş aralığı) olarak belirlenmiştir. Cinsiyet (i) kadın, (ii) erkek; öğrenim durumu bakımından ise (i) temel öğrenim, (ii) lise, (iii) üniversite ve üstü olmak üzere üç alt küme oluşturulmuştur. Mülakatalar esnasında her bir kümeden en az üç bireyle olmak üzere toplam 54 bireyle mülakat yapılmıştır. Katılımcılara erişimde alan örnekleme tekniği tercih edilmiş, mülakatlarda yarı-yapılandırılmış mülakat cetveli kullanılmış ve katılımcıların rızası alınarak mülakatlar sesli kayıt yöntemi ile kayıt altına alınmıştır. Bu mülakatlar sırasında yalnız sorulara alınan cevaplardan değil katılımcıların sorular karşısında verdikleri tepki ve davranışlarının gözlemlenmesi yolu ile de ek bir veri elde edilmiştir. Bu veriler, katılımcıların aile-akrabalık grubunda nasıl, ne kadar grup baskısı ile karşılaştıkları ve bu baskılar karşısındaki tepki ve tavır alış şekilleri hakkında olup, araştırmacı tarafından her bir kişi için ayrı notlar halinde alınarak kayda geçirilmiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerin ses kayıtları araştırmacı tarafından metin haline getirilmiştir. Metinleştirme sürecinde görüşmecilerin kurmuş oldukları cümleler ve kullanmış oldukları kelimeler aynen aktarılmıştır. Her bir mülakatın metin haline getirilmesi yaklaşık olarak 5-6 saat sürmüştür. Mülakatların metin haline getirilmesi sırasında bazı kelimelerin dikkatlice dinlenmesine rağmen anlayamadığı ve metne yansıtılamadığı durumlar olmuştur. Ancak bunun, çok önemli bir bilgi kaybına sebep olmadığı düşünüldüğünden ve araştırmanın seyrini etkileme gücü olmadığından araştırma açısından önemli bir sorun teşkil etmemiştir.

Özetle, bireyin aile içinde özneleşmesini etkileyen etmenler olarak, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gruba yüklenen anlam, üzerinde karar alınacak konunun içeriği, grup içi ilişkiler ve kişinin karakteri sonuç olarak karşımıza çıkmıştır.

Araştırma Kapsamında Cevap Aranacak Sorular

Bu çalışma kapsamında kendileriyle mülakat yapılan kişilerden elde edilen nitel veriler ışığında cevap aranacak sorular şunlardır:

1. Kişinin bireyleşme deneyimi aile grubuna bağlılığı ile birlikte aynı anda sürdürülebilir bir şey midir?
2. Kişilerin kendi aile yaşantılarında gerçekten bir bireyleşme deneyimleri var mıdır ve onlar bireyleşmeyi sorgulamakta mıdır?
3. Kendi aile yaşantıları hangi alanlarda bireylere az veya çok bir bireyleşme alanı sağlamaktadır?
4. Eğer aile ve akrabalık grubu bireylere bu bireyleşme ve kendisi olma alanını sağlamıyorsa bireyler bunu elde edebilmek adına ne yapmakta, nasıl davranmakta, neleri feda etmekte, nelere karşı çıkmakta ve bireyleşmelerini nasıl elde etmektedirler?

Özneleşme ve Birey-Toplum İkiliğine Bakış

Klasik sosyoloji teorisyenleri, bireyin özneleşme deneyimini çoğu halde toplumdan bağımsız bir olgu olarak düşünmemişlerdir. Özellikle Emile Durkheim, bireyin toplumsal bağlamdan ayrı bir özneleşme gerçekleştirmesinin toplumsal yapıdan uzaklaşmak ve kopmak noktasında “anomi” kavramı ile ifade ettiği bir karmaşa getireceğini söyler. Dolayısıyla o, bireyin ancak toplumsal yaşamla kendisini tanımlayabileceğini ve iş bölümü içinde modern toplumda var olabileceğini savunur. Ona göre, ilkel mekanik dayanışmanın yer aldığı basit tarım toplumlarından, sanayileşme ile birlikte uzmanlaşma ve organik dayanışmayı gerektiren modern toplumlara geçişte toplumsal birliği sağlayabilmek bireyin kendini toplumsal yapıya “feda etmesiyle” gerçekleştirilebilir (Durkheim, 1964/2006: 32-64).

Her ne kadar yöntem olarak Durkheim’ın işlevselci perspektifinin karşısında çatışmacı bir bakış ile yer alsada Karl Marx’da, toplumsal yapının ekonomi aracılığıyla bireye üstünlük kurduğunu ifade eden makro bir açıklama getirmiştir. Birey-toplum ikiliğini dolayısıyla bireyin özneleşme deneyimini, ekonomik sınıflar temelinde ele alır. Onun sosyoloji anlayışı, birbirine zıt iki sınıflı bir yapıda işleyen kapitalist toplumda bireyin, özellikle proletarya olarak adlandırdığı işçi sınıfının sermaye sahipleri karşısında özgülleşme hikayesinin anlatıldığı tarihsel materyalist süreci içerir. Ona göre hem ekonomik olarak erki elinde bulunduran hem de

işçiler üzerinde yanlış bilinç oluşturarak sosyalist devrimi engelleyen sermaye sahipleri karşısında konumlanan işçi sınıfı, özneleşmesini ancak kolektif olarak bir araya geldiğinde kazanabilir (Marx, 1932/2017: 158-166). Ancak bu durumda Marx'ın bahsettiği özneleşme de bireysellikten uzak ve yine sınıf bilincine dayalı ve toplumsal yapıların aşılamadığı bir özneleşmedir.

Bir diğer klasik teorisyen olan Max Weber'in toplumsal yaşamı tanımlama çabası, ekonomi ve modern kapitalizmin incelenmesi üzerinden ilerler. Yorumlayıcı, anlam çıkarıcı bir sosyoloji gereğine vurgu yapan Weber, sosyal bilimin ve sosyal bilimcinin gözlemlemiş olduğu olgulardan bir anlam çıkarması gerektiğini, çıkardığı anlamı da hem kendi içinde hem de aktörün anlam dünyası içinde yeniden gözden geçirip konumlandırması gerektiğini savunur. Weber, bireylerin öznel olarak kendi çıkarlarına uygun biçimde davrandığı, ideal rasyonel eyleme, görenek ve adetlere dayalı davranışların tek biçimliliğinin karşıt konumda bulunduğunu ve bu ikisinin bir çelişki içinde olduklarını söyler. Ona göre, ideal rasyonel eylem her bireyde farklı olan ve o bireyin kendi içindeki duygu ve düşüncelerden kaynaklanıp dışarı vurulan sosyal davranıştır (Weber, 2018: 29-33). Weber, kişisel ahlaki niteliklerin insana, kendini içinde bulunduğu geleneklerden sıyrabilme yeteneği vereceğini ifade eder (Weber, 2009: 60). Birey-toplum ikiliğine nispeten de olsa toplumsal yapıyı öncelemeyen bir bakış kazandırmıştır. Ancak bireyin öznel deneyimleme süreçlerine çok fazla vurgu yaptığından toplumsal yapıyı ve onun getirileri olan toplumsal kurumları göz ardı etmekle özellikle yapısal-işlevsel teorisyenler tarafından eleştirilmiştir.

Çağdaş sosyoloji kuramlarına geldiğimizde birey-toplum ikiliğinin aşılma çabasını görürüz. Özellikle Anthony Giddens ve Pierre Bourdieu bu dikatomeyi aşmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken bireyin topluma, toplumun da bireye bir önceliği olmadığını ve iki ucun da birbirini içeren etkileşim halinde bir konumda yer aldığını dile getirirler.

Pierre Bourdieu'nün külliyatı klasik sosyoloji geleneği ile 1960 sonrasının yeni kuramsal açılımlarını sentezleme konusunda özgün bir model oluşturmaktadır. Bu çabanın merkezi konusu, en

yalın haliyle fail ve yapı, birey ve toplum, nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki karşıtlığı aşma girişimidir. (Bourdieu 1992: 122). Ancak Bourdieu'nun bahsettiği birey de sosyalleşmenin ona getirdikleri dahilinde "kendi olma" ya çalışan bireydir. Yani bireyleşmenin daha doğrusu ferdiyet kazanmanın toplumsal beklenti dışında gerçekleştiği bir bireyden söz etmez. Bu durumda o, "habitus" kavramını açıklayıcı bir anahtar olarak kullanır

"Habitus, insanların toplumsal dünya ile ilgilenmelerine aracı olan "zihinsel" veya "bilişsel" yapılarıdır. Habitus, insanların toplumsal dünyayı algılamalarına, anlamalarına, ona kıymet biçmelerine ve onu değerlendirmelerine aracılık eden bir dizi içselleştirilmiş şema ile donatılmıştır. İnsanlar bu şemalar aracılığıyla hem kendi pratiklerini üretirler hem de onları algılar ve değerlendirirler. Diyalektik olarak habitus toplumsal dünyanın "yapılarının içselleştirilmesinin ürünüdür." (Bourdieu, 1977: 72).

Anthony Giddens, tıpkı Bourdieu gibi birey-toplum ikiliğini aşmak adına, eylem, birey, yapı, toplum gibi kavramları yeniden açıklama gereği duyar. Eylemi de, aktörün/failin bilgililik ve kapasitesinden yola çıkarak gerçekleştirdiği ve toplumsal etkilerden tamamen bağımsız olmayan ancak aktörün kararlarından da tam anlamıyla kopmayan bir çerçevede tanımlar. Burada da yine aynı çelişki karşımıza çıkmaktadır. Birey toplumsal alanda yaşasa da bir bireydir. Ancak bireyleşme birey olmaktan çok daha aşkın bir kavramı tanımladığından hem Giddens hem Bourdieu tanımladıkları failerin ferdiyet kazanma alanlarının neler olduğunu açıklamaktan uzak kalmışlardır. Aktörün kendi eylemleri hakkındaki gerekçeleri veya Giddens'ın deyişiyile "eylemin rasyonalizasyonu" onu gerçekleştiren kişiler tarafından bilindiği sürece davranış sürdürülür. Bu durum Giddens'ın toplumsal olarak kendine has yapısal özelliklere sahip sosyal sistemlerin varlığını ve onların belirli düzeyde şekillendirici özelliklerini reddettiği anlamına gelmez. Hatta bu yapısal mahiyetlerin her bir bireyin eylemlerinde bir ölçüde var olduğu anlamına gelir (Giddens, 1977: 96-134). Giddens, yapının ikiliği kavramıyla birey-toplum ikilemini aşmaya çalışır. Yorumcu sosyoloji geleneğinden türettiği "toplumsal üretim" kavramını bu noktada, toplumun değişken ve sürekli

olarak kendini yeni durumlar karşısında hazır tutan dinamik yönünü vurgulamak için kullanırken yapısalci ve yapısal-işlevselci kavrayışlardan yola çıkarak oluşturduğu “yeniden üretim” kavramını da toplumsal ilişkilerin var olduğu toplum, yasa, gelenekler içerisinde sürekli benzer bir biçimde nasıl yeniden üretildiğini açıklamak için kullanır. Giddens, yapının ikiliği açıklamasıyla birey-toplum arasındaki ikili -birinin bir diğerine üstün ve birinin bir diğerini oluşturduğu var sayılan- mekanizmayı reddeder. Ne yapısal durumlar ne de fail tek başına bir diğerine etki edecek kadar üstündür. Her ikisi de hem gücünü hem de etkileşim alanını birbirlerinden alırlar (Giddens, 1986: 576).

Özetle Giddens, kurumlar veya toplumların kendilerini oluşturan bireylerin eylemlerinin sürekliliği bakımından yapısal özelliklere sahip olduğunu ancak, gündelik etkinliklerini de sadece bu yapısal özellikleri somutlaştırabildikleri sürece sürdürebileceklerini söyler (Giddens: 1986: 579).

Sosyal hareketler sosyoloğu olarak adlandırılan Alain Touraine, modernliğin krizi olarak tanımladığı, toplumsal özne fikrinin yok edilmesinin ve bilim adına özne ile aklın birlikte hareket etmesi yerine birbirlerini tahrip etmeleri durumunun özne ile modernleşmenin akıl ile vicdan arasındaki bir etkileşim ile aşılabileceğini savunur. Ona göre, yeni sanayi toplumları klasik modern dönemden sonra tüm güçleriyle kendi benliklerini modernliğin içine karıştırmışlardır, dolayısıyla insanın artık ne doğası ne de doğal hakları vardır ve insan yalnız yaptıklarıyla özdeştir. Bu durumda özne ile toplum ayrımı ortadan kalkar, insan tümüyle toplumsal ve tarihsel bir varlık haline gelir. Bu, modernlik ideolojisinin öylesine tam, öylesine şiddetli bir utkusudur ki, tartışılması ve karşı çıkılması, akılcılaştırmayla insan-özne arasındaki mesafenin yeniden ortaya çıkması için bir yüzyıl daha beklemek gerekecektir. Ona göre, birey yaşadığı toplumdan tamamen bağımsız bir üst benlik olarak değil, kişisel ihtiyaç ve isteklerini bir gruba, bir topluma ait olduğunun farkında olarak dile getirmelidir. Touraine, öznenin anlamının özgürlük olduğunu ve kişisel istek, ifa ve yaşam alanlarını kendisinin belirleyerek eylemde bulunma özgürlüğünün onu aktör haline getirdiğini vurgular. Ancak aktörün bunu

gerçekleştirirken içinde bulunduğu ya da mensubu olduğunun farkında olduğu bir gruba, bir inanca ya da herhangi bir toplumsal alana ait sorumluluklarına da sadık olması gerektiğini belirtir (Touraine: 1995/2002: 79).

Touraine, demokrasi ile modernlik ve özne arasında her ikisi açısından çok katmanlı bir analiz sunar. Ona göre demokrasi, öznelerin kendi kültürleri ve özgürlükleri için sistemlerin mütehakim mantığına karşı yürüttükleri bir savaştır. Demokrasi kültür çeşitliliğini koruyan, azami azınlığın haklarını savunup, en çok özgürlük veren bir siyasal hayat biçimidir. Modernlik nasıl akıl ile fert arasındaki gerilimli ilişkileri idare etmeye dayalıysa, demokrasi de öznenin araçsal akılı, kişisel özgürlük ve kültürel kimliğini uzlaştırmaya dayalıdır. Yani salt bir özneleşme demokratik kültür inşası için yeterli değildir. Çünkü birey çıkarları ve arzuları doğrultusunda yönetilirse, içinde bulunduğu demokratik toplumu her zaman ve her durumda desteklemez. Dolayısıyla, bireylerin özgürlükleri ve istekleriyle yasal standartların uzlaştırılarak, demokratik kültür kurumsal bir inşa olarak görülmelidir. Bireyin özgürleşmesini onun, toplumsal normları benimseyerek tamamlamasına bağlayan düşüncenin yok olduğunu savunan Touraine'e göre bugün öznenin karşılaştığı en büyük tehdit, bireyin kendisine yönelik olan her şeyden kaçtığı aynı zamanda arzu ve isteklerini göz ardı ettiği bir kitle toplumdur. Bu tüketim toplumu öznenin sonunu getirir. Bireyin, kendi hayatının eyleyeni olabilmesini sağlayacak olan tüm girişimlere ve çabalara özneleşme adını veren Touraine, bunun araçsal akıl ve bireysel isteklerin birbirlerinden ayrışarak değil, bir bütün halinde birbirlerini var edip kapsayarak gerçekleşebileceğini söyler (Touraine, 2003: 77-87). Bireyselleşmeyi; "...bireyin, kendini toplumsal yaşamın yönelim ve dönüşümlerinde etkin rol alan bir eyleyen olarak kesinlemesi" olarak tanımlayan Touraine, (2003: 92), özne düşüncesinin ve bireyin özneleşmesinin bireyselleşmeyi de büyük bir biçimde etkileyeceğinden bahseder.

Bahsedilen düşünürlerin bu çalışma içinde ele alınmasının temel amacı, bu teorisyenlerin -Marx ve Durkheim- kimi zaman birbirlerinden farklı konumlarda gibi görünen ama benzer yapısal

açıklamalar getirmiş olmaları kimi zaman da birey-toplum ikiliğini aşma çabası içinde boğulmalarının -Bourdieu ve Giddens bir bağlama oturmamasıdır. Sosyoloji literatüründe özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren oldukça önem kazanan bütünsel yaklaşımlar, bütünlüğe sosyal teoriler birey ve toplum kavramlarının Durkheim gibi büyük makro açıklamalardan uzak, daha mikro, ilişkisel ve etkileşimsel sosyal dünya içinde ele alınması gerektiğini savunur. Bu yaklaşımların temel savlarını oluşturan Giddens ve Bourdieu, yapı yönelimli araştırmaların, failin eylemlerini anlamada yetersiz kalacağını ve basit bir indirgemeciliğe yol açacağını söylerler. Aynı zamanda yorumcu sosyolojinin de hata içinde ilerlediği vurgusunu yaparak, toplumsal etkinliğin içinde bulunulan toplumdan tamamen bağımsız olmadığını vurgularlar. Ancak, her iki kuramcının birey, özne, yapı ve faillik hususunda eserlerinde ifade ettikleri yaklaşım Durkheim'in bahsettiği bireyleşmeden farklı ve ona bir eleştiri gibi gözükse de aslında mahiyet olarak çok da farklılaşmış değildir. Çünkü tüm bu teoriler, bireyin toplumsal alanda yaşasa da zaten birey olma dürtüsünü sürdürdüğü ancak bunun sosyalleşmenin bir isteği doğrultusunda mı yoksa gerçekten bireyleşme adına mı yapıldığı sorusuna cevap verememişlerdir. Weber, bireyin/aktörün anlam dünyalarının içselleştirilmesi gerektiğini ve mikro açıklamaların sosyolojinin temelinde yer alması gerektiğini savunur. Ancak o da, çalışmamızın ele aldığı bireyi düşünecek olursak, toplumsal bağlamdan kopuk bir özneleşme tanımı yapar. Bireyin aidiyet duyduğu her tür sosyal grup ve sosyal kurumdan kendisini tamamen soyutlaması etkileşim halindeki sosyal dünyada yaşayan insan için mümkün değildir. Bu doğrultuda bireyi bu sosyal bağlamdan kopuk bir şekilde ele almak ve özneleşmenin bu minvalde gerçekleştiğini dile getirmek oldukça hatalı bir bakış açısı oluşturur.

Touraine'in yaklaşımı, çalışmamızın temel savı olan bireyin özneleşme deneyimini bir bağlam içinde gerçekleştiriyor olması ve kişinin aslında kendini gruba ait hissederek bir özneleşme yaşıyor olması bakımından benzerlik gösterir. Sosyal gruplara olan içten bağlılık ve o grubun gereklerini yerine getirirken basit bir

uyuma davranışı yerine anlamlı bir grup içinde, gruba uyumlu özneleşmenin varlığı Touraine'i destekler niteliktedir. Touraine'in bu yaklaşımı ile bu araştırmanın temel savı arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Zira, Touraine'in özneleşme kavramından kastı kişilerin özne olarak yaşamlarını sürdürebilme güçleridir.

Çalışmanın kuramsal yola çıkış noktası olan birey-toplum ikiliği ve özneleşme kavramlarının, sosyolojik süreçte ne gibi değişimler geçirerek günümüze geldiği ortaya konulduktan sonra, bu çalışmanın asıl amacı olan özneleşme deneyimini bir bağlama oturtarak anlayabilmek adına kişinin aile grubundaki özneleşme deneyimleri ile ilgili saha çalışması verilerinden ve bulgularından bahseddiğimiz ikinci bölümüne geçebiliriz.

Bulgular

Araştırma Grubunun Demografik Özellikleri ile İlgili Bulgular

Katılımcılar ile mülakatlar 15 Ağustos-15 Eylül 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcılardan 27 kadın 27 erkek olmak üzere cinsiyet değişkeninde homojen bir dağılım hedeflenmiştir. Yaşları 21-55 yaş arasında değişen katılımcıların eğitim düzeyleri de ilkökul-lisansüstü arasında değişkenlik göstermektedir. Katılımcılar arasında medeni durum bakımından 34 bekâr, 13 evli ve 7 de boşanmış katılımcı bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik düzey açısından birbirlerinden farklı olan katılımcıların meslekleri de oldukça çeşitlidir (doktor, muhasebeci, güvenlik görevlisi, avukat, psikolog, serbest çalışan, işçi, vb.).

Araştırmada, nitel bir çalışmanın amacıyla uyumlu olarak katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, kendini beyan eden öznenin bütünlüklü, bir birey olarak tanınmasına hizmet edecek şekilde sunulmaktadır. Buna göre, bu araştırma sürecinde kendileriyle mülakat yapılan bireylerin demografik özellikleri bir tablo ile gösterilmektedir:

Tablo 1 Katılımcıların Sosyo-Demografik Durumlarının Kısa Tanımı

Katılımcılar	Yaşı	Cinsiyeti	Öğrenim Düzeyi	Medeni Durumu	Mesleği
Katılımcı 1	53	Erkek	Lise	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 2	48	Erkek	İlkokul	Evli	Aşçı
Katılımcı 3	38	Kadın	Lise	Bekâr	Yönetim kurulu üyesi / denetmen.
Katılımcı 4	34	Kadın	Lisans	Bekâr	Öğretmen
Katılımcı 5	52	Kadın	Lise	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 6	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Araştırma görevlisi
Katılımcı 7	24	Erkek	Lise	Bekâr	Erkek kuaförü
Katılımcı 8	25	Kadın	Lisans	Bekâr	İç mimar
Katılımcı 9	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Sekreter
Katılımcı 10	27	Kadın	Yüksek lisans	Bekâr	Beden eğitimi öğretmeni
Katılımcı 11	34	Kadın	Lisans	Evli	Satın alma müdürü
Katılımcı 12	29	Kadın	Lisans	Evli	Memur
Katılımcı 13	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Bankacı
Katılımcı 14	36	Erkek	Yüksek lisans	Evli	Psikolog
Katılımcı 15	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Avukat
Katılımcı 16	34	Kadın	Ön lisans	Boşanmış	Resepsiyon görevlisi
Katılımcı 17	55	Kadın	Ortaokul	Evli	Serbest meslek
Katılımcı 18	22	Kadın	Ön lisans	Bekâr	Müşteri temsilcisi
Katılımcı 19	25	Kadın	Lisans	Bekâr	Psikolog
Katılımcı 20	27	Kadın	Lisans	Bekâr	Sosyolog
Katılımcı 21	47	Erkek	Ortaokul	Evli	Müzisyen
Katılımcı 22	21	Kadın	Lisans	Bekâr	Araba ticaretçisi
Katılımcı 23	26	Erkek	Lise	Bekâr	Kaynak-çelik ustası
Katılımcı 24	28	Kadın	Ön lisans	Evli	Güzellik uzmanı
Katılımcı 25	37	Erkek	Lisans	Boşanmış	Ziraat mühendisi
Katılımcı 26	35	Erkek	Yüksek lisans	Evli	İlaç mümessili
Katılımcı 27	24	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Turizmci

Katılımcı 28	49	Kadın	Lise	Boşanmış	Aşçı
Katılımcı 29	27	Kadın	Yüksek lisans	Bekâr	Sosyal hizmet görevlisi
Katılımcı 30	37	Kadın	İlkokul	Evli	İşçi
Katılımcı 31	36	Kadın	Ön lisans	Boşanmış	Kadın giyim işletmecisi
Katılımcı 32	25	Kadın	Üniversite öğrencisi	Bekâr	Aile işinde yönetici
Katılımcı 33	50	Kadın	Lisans	Evli	Öğretmen
Katılımcı 34	25	Erkek	Ön lisans	Bekâr	İnşaat teknikeri
Katılımcı 35	37	Erkek	Lisans	Evli	İlaç sektöründe
Katılımcı 36	24	Erkek	Lisans	Bekâr	Restoran işletmecisi
Katılımcı 37	35	Erkek	Lisans	Bekâr	Tıbbi tanıtım sorumlusu
Katılımcı 38	27	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Bilgi işlem uzmanı
Katılımcı 39	23	Erkek	Lisans	Bekâr	Bilgisayar teknikeri
Katılımcı 40	22	Erkek	Lise	Bekâr	Restoran işletmecisi
Katılımcı 41	30	Erkek	Lise	Bekâr	Özel güvenlik görevlisi
Katılımcı 42	33	Erkek	Doktora	Evli	Nöroloji uzmanı
Katılımcı 43	24	Erkek	Ortaokul	Bekâr	Satış danışmanı
Katılımcı 44	26	Erkek	İlkokul	Bekâr	Pazarlamacı
Katılımcı 45	28	Kadın	Lisans	Bekâr	Eczacı
Katılımcı 46	25	Erkek	Lisans	Bekâr	Okul öncesi öğretmeni
Katılımcı 47	23	Erkek	Ön lisans	Bekâr	Satış danışmanı
Katılımcı 48	39	Erkek	Lisans	Boşanmış	İnşaat mühendisi
Katılımcı 49	27	Kadın	Lisans	Bekâr	Matematik öğretmeni
Katılımcı 50	25	Kadın	Lise	Bekâr	Muhasebeci
Katılımcı 51	24	Kadın	Lisans	Bekâr	Rehber öğretmen
Katılımcı 52	23	Erkek	Ortaokul	Bekâr	Boya ustası
Katılımcı 53	52	Erkek	İlkokul	Boşanmış	Tıbbi malzeme üreticisi
Katılımcı 54	31	Kadın	Lisans	Bekâr	Sosyolog

Aile Bağlamında Bireyin Özneleşme Deneyimine İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerinden hareketle, özneleşmeyi gerçekleştirmesi beklenen bireyin aile (anne, baba ve kardeşler) ve akrabalık grubu içinde özneleşmesini nasıl konumlandığı ve şekillendirdiği konusu ele alınacaktır. Bu yolla aile ve akrabalık grubunun bireyin, karar mekanizmaları üzerinde etkisinin olup olmadığı ve varsa bu etkinin ne türden bir etki olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Birincil ve ikincil grup kavramlarını sosyolojiye kazandıran Chicago Okulu temsilcilerinden Charles Cooley, grup üyelerinin birbirleriyle etkileşiminin derecesine dikkat çeker (Cooley, 1956: 23-31). Birincil grubun üyeleri arasındaki ilişkilerin daha samimi, teklifsiz ilerlediğini ve sayıca az kişilerden oluştuğunu, dolayısıyla ailenin de birincil grup olarak tanımlandığını ifade etmemiz yanlış olmaz. Ancak bu noktada şöyle bir karşı çıkış da sosyoloji literatürü açısından yararlı olacaktır. Aile, yalnızca sınırları çizilmiş ve belli kalıplara indirgenmesi mümkün olan bir sosyal grup değildir. Aile, üyelerinin birbirleri için ifade ettikleri anlamlara göre zamanla dinamiklerinin değişebileceğini kabul etmemiz gereken hareketli bir sosyal gruptur. Örneğin önceki tanımlamalarda aile üyeleri aralarında kan bağı bulunan hane halkı olarak tanımlanabiliyorken, günümüzde kan bağına gerekliliği sorgulanır. Kişiler aile olmanın anlamını kan bağından ya da ortak akrabalık ilişkilerine sahip olmaktan farklı değerlendirirler. Ancak bu durum ailenin belli temel işlevlerini de aksattığı anlamı taşımaz. Gökçe'ye göre, aile, ortak amaçlarla, cinsel hayatın düzenlenmesi ve çocukların yetiştirilmesi gibi hedeflerle bir araya gelen kadın ve erkeğin oluşturduğu ekonomik ve toplumsal bir birliktelik olarak tanımlanmıştır (Gökçe, 1991: 15-21).

Günümüzde sosyal ilişkilerin görüldüğü ya da yaşandığı gibi tek bir yönü olmadığından sosyal ilişkiler kendi içlerinde çok farklı nitelikteki etkileşim ve iletişim süreçleri barındırdıklarından ailenin de tek yönlü doğrusal bir çizgi boyunca ilerlediğini ifade etmek doğru bir yaklaşım olmaz. Aile içindeki ilişkiler ağını kuran ve bu ağı yöneten bireylerin kendi özneleşme deneyimleri-

ni ve bu ilişkiler üzerindeki tasavvurlarını hiçe saymamız doğru olmayacaktır. Aileye verilen önem, her ne kadar bireyciliğin çok vurgulandığı toplumlara oranla toplulukçu kültürlerde fazla olsa dahi bireyin bir aktör olarak yapı üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını da söyleyemeyiz.

Aile bir ilişkiler ağı olarak adlandırılıp, bu ilişkilerin de karşılıklı iletişimden üretildiği dikkate alınıp, bu sosyal grubun değişkenliği de göz önünde bulundurulduğunda, kişilerin özneleşme deneyimlerine ailenin etkisinin görece azaldığını söylememiz mümkündür. Çoğu zaman olmasa da bir bakımdan ailenin kişinin kendi kararlarını vermesine ve kendi hayatı üzerindeki düşüncesine saygı duymasına çalışmamızda rastlayabilmekteyiz. Örnek vermemiz gerekirse, ailenizin fikirleri mi yoksa kendi kararlarınız mı sorusuna cevap olarak;

“Şu şekilde bence: İlk önce kendi fikirleri ön planda olmalı. Ama eğer ortak nokta bulma arayışına girerse de karşılıklı talepler değerlendirebilir. Ama bu asla kendi istemediğin bir şeyi yapmaya zorlayacak seviyede olmamalı bence.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

“Kendi isteklerim ön plandadır. Benim zaten şu anda tek yaşamamın sebebi tamamen o. Ailemin baskısı, çalışma koşulları birçok müdahalede buldukları için eğer onları dinlediğimiz takdirde kendi hayallerimizi geri planda bırakmak zorunda kalıyoruz, iş ve özel yaşam anlamında.” (Katılımcı 4: 34, kadın, öğretmen).

Bir kimsenin genel olarak aile mensubiyetinin gerektirdiği (istekler, kararlar, talepler) yönünde mi yoksa kendi istekleri, değerleri, arzuları yönünde mi hareket etmesi gerektiği hakkındaki fikir, değerlendirme ve deneyimlerini ele aldığımızda çalışmanın temelendiği ruh gereği amaç sayısal bir analiz değil, tavır alışlara dair bir gruplaştırmadır. Katılımcıların bir kısmı, aile ve onun kararlarının kendi özneleşme deneyimlerinin üstünde bir irade olduğunu dile getirirken (17 kişi), bir diğer kısmı, birey olmanın vermiş olduğu özgürlüğün yetkisiyle kişinin kendi kararlarını vermesi ve kendi isteklerini yerine getirmesi gerektiği yönünde cevaplar ver-

miştir. (21 kişi). Son grup ise, hem aile hem de kişinin kendi kararlarının uzlaşılı yolu ile alınması gerektiğini, kişinin kendi kararını verse dahi bu kararın aileden tamamen kopuk olmaması gerektiğini, konuya göre de kararı veren merci ya da istekleri uygulayan kişinin değişebileceğini dile getirmişlerdir. (16 kişi). Bu sayısal verilerin dile getirilmesi pozitivistik bir sayısal ağırlık merkezi bulmak değil, örneklem içinde yeterince anlamlı bir gruplaşma olduğunu vurgulamak amacı taşır. Çalışmada amaç istatistiksel bir analiz dilini kullanmak değildir ancak yaş ve eğitim penceresinden bakıldığında ortaya çıkan sonuçlar göz önüne alınırsa bu iki etkenin özneleşme üzerinde bir etkisi olduğu açıktır.

Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Unsurlar

Katılımcılarımızın cevaplarını nelerin etkilediğini sıralamamız gerekirse; yaş, eğitim düzeyi, aileye verilen değerin seviyesi, üzerinde karar alınacak konunun ne olduğu/ mahiyeti, ailenin kişiden beklentisinin kişinin karakterine uygun olup olmaması, aile ilişkilerinde yaşanan değişim bu etkenler arasındadır. Bunlardan bahsetmemiz gerekirse:

Yaş

Aileye sadakat veya bağlılık olarak nitelendirebileceğimiz durumlarda yaş unsurunun önemi oldukça fazladır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu daha genç yaşlarda veyahut 18 yaşından önce ailelerinin sözlerini dinlemek ve onların isteklerini yerine getirmek konusunda daha ılımlı davranırken yaşları ilerledikçe bu anlamda zorlandıklarını dile getirmişlerdir. Mülakat verilerinden, bu durumun yaşanmasında kişinin çalışma hayatına atılıp iktisadi anlamda kendi bağımsızlığını eline almasının da büyük bir etkisi olduğunun altını çizerek zamanla ailenin istek ve beklentilerinin kişiye göre fazlaştığı ve bu istek ve beklentilerin yerine getirilmesi konusunda kişinin kararsızlıklar yaşadığı gözlenmiştir.

Ancak yine de bu unsurun, çalışmada gözlenen iki farklı etkisi olduğundan bahsetmemiz gerekir. Bunlardan ilki 35 yaş ve üstü kişilerin genel olarak aile, akrabalık gibi kavramlara daha fazla önem verdiğinin gözlenmesidir. İkincisi ise bazı katılımcılar, ka-

rar alırken ya da aileleri kendilerinden bir talepte bulduklarında artık belli bir yaşın üzerinde oldukları için kendi fikirlerini uygulamaları gerektiğini dile getirmişlerdir. Bunun için sınır 18 yaş “rüştü ispat etmek” gibi gözükse de katılımcılarımızın çoğu hem bireysel karar mekanizmalarını işletmek hem de ailelerinden fikir almak konusunda uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemekte olduklarını beyan etmişlerdir. İki durum için de örnek verecek olursak,

“Bir zamandan sonra kişi kendi kararını kendi vermeli belli bir yaştan sonra. Çünkü kendi hayatını kurabilmesi için böyle olmalı diye düşünüyorum.” (Katılımcı 40: 22, erkek, işletmeci).

Ailenin bireyden daha ön planda olduğu;

“Ailenin karar istekleri ön planda olmalı. Daha tecrübe sahibi oldukları için aynı zamanda. Yani kendisi bireydir aile toplu birey aile daha önemli.”(katılımcı 1: 53, erkek, esnaf).

Cinsiyet

Toplumumuzda kadın ve erkek yetiştirmenin kuralları ve gereklilikleri birbirinden farklı olarak görüldüğünden aile grubu içinde bireylerin cinsiyetlerine göre özneleşme deneyimleri farklılaşır. Kendileriyle mülakat yapılan kişiler arasında da kadın katılımcılar ailelerinin karar ve isteklerine uymada daha ılımlı davranışlar sergilerken, erkek katılımcılarımız kendi hayatlarına dair kritik kararlar dışında pek de uyma davranışı göstermezler. Yaşanacak şehrin seçimi, evlenilecek kişinin seçimi gibi konularda ise her iki cinsiyetin de benzer tepkiler gösterdiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Ancak kadınlar, özellikle eve giriş-çıkış saatleri, kıyafet seçimi, arkadaş çevresinin seçilmesi gibi konularda erkeklere oranla daha fazla bir grup baskısı hissettiklerini dile getirmişlerdir. Örnek vermek gerekirse; Katılımcı 8; baskı hissedip hissetmediğine dair olan soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Şimdi aslında bu bana göre zaten çok fazla sıkıyorlar beni ama eve giriş saati gideceğim yerler filan buralarda müdahale ediyorlar ama onlara da bu konularda hak verdiğim için çok fazla diretmiyorum. Onlar da karışacağı ka-

rışmayacağı şeyleri bildiği için öyle dengede tutabiliyoruz.”
(Katılımcı 8: 25, kadın, iç mimar).

Eğitim Düzeyi

Katılımcılar arasında eğitim düzeyi yükseldikçe ailenin istek ve taleplerini sorgusuz şekilde yerine getirme davranışının sergilenmesi azalır. Lisans mezunu olup bireyleşme deneyimlerine daha az vurgu yapan katılımcılar da mevcuttur fakat bu kişiler yaş penceresinden bakıldığında 35-40 yaş üzerinde olduklarından geleneksel Türk aile yapısını savundukları ve bu yapının korunması adına büyüklerin sözünü dinlemenin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. Yüksek lisans mezunu olan 4 kişiden 3'ü ise hem birey hem de aile kararlarının uzlaşma çizgisinde ortaklaşa alınması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Ancak genel olarak bireyleşme deneyimlerini, kendi fikir ve taleplerini daha ön planda tutma eğilimi gösteren bireylerin büyük bir kısmı üniversite mezunu kişilerdir. Bu düşünceyi destekler nitelikte olan doktora mezunu bir katılımcımız da bireysel fikir ve düşüncelerin bireyin kendi hayatını kontrol altında tutup yönetebilmesi açısından daha doğru olacağını dile getirmiştir.

“Kişi kendi kararlarını vermeli. Bunun daha sağlıklı ileriki yaşam açısından da sağlıklı olacağı düşünüyorum ve daha doğru olanın da bu olduğuna inanıyorum”. (Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı).

Aileye Verilen Değerin Seviyesi

Konu başlığından da açıkça anlaşılacağı üzere, kişinin ailesi ile kurduğu yakınlık ve aile ilişkilerinin bağlılıklarının kuvvetinden özneleşme deneyimleri oldukça fazla etkilenmektedir. Ancak bu durumdan kişi ailesine değer verdiği için ailenin her talebini yerine getirdiği sonucu da çıkarılmamalıdır. Bu durumdaki kişiler (kendilerini ailesine ve evlerine bağlı olarak tanımlayan katılımcılar), ailelerinin talep ve beklentilerini karşılama kendi özleşme deneyimlerini kısmen göz ardı etseler de, sosyal uyuma davranışını gösterirken de tamamen körü körüne bir itaat içerisinde olduklarını söylemek doğru olmaz. Onlar, aile olmanın bir değer ve anlamı olduğunu, aile grubuna aidiyetin manevi bağlam-

da kendilerini iyi hissettirdiğini dile getirmişlerdir. Bizim de bu aidiyet dolayısıyla bu katılımcıların içi dolu bir uyma davranışı sergilediklerini söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu uyma davranışı Touraine'in (1995/2002), bahsettiği özne olduğunun farkında olarak ama grup değerlerini de bu özneliğin farkında olmakla birlikte önemseyerek özneleşme yani bireyin grupla birlikte özneleşmesidir. Sosyolojideki toplum-birey ya da yapı-aktör ikiliği araştırmanın saha çalışmasındaki bu durum göz önüne alındığında çok keskin ve isabetli olmayan bir ayırım olarak dikkat çekmektedir.

Ailede kişinin yaşı ve evli olup olmaması yani kendine ait başka bir ailesinin bulunması, bir değer sorunu etrafında aileye bu uyma davranışını göstermesine engel teşkil etmez. "Ailenin sözünden çıkmama", "Aileyi üzmemek istememe" gibi gerekçelerle kişiler aile-akrabalık grubu içinde kendi isteklerini büyük oranda geri plana attıklarını ifade etmişler, bundan kastettiklerini başkalaşmış olarak değil, fail bir özne olarak, çevrenin kendilerine karşı davranışlarında bir grubu diğerine tercih etme olarak yorumlamadıklarını dile getirmişlerdir.

Akrabalık bağlarının kopuk olduğu düşünülen bireylerde dahi çekirdek ailenin özellikle anne ve babanın birey üzerindeki etkisi yadsınamaz ölçüde fazladır. Ancak bu etkiyi salt bir baskı mekanizması olarak göstermek sosyolojik bağlamdaki diğer açıklamalar da göz önünde bulundurulduğunda pek doğru değildir. Ailelerine değer verdiklerini, onlara saygı duyduklarını ve yüklerinin tecrübelerinden faydalanmak istediklerini dile getiren katılımcılardan kendi istekleri dışında baskı altında bir uyma davranışı göstermeleri beklenmemelidir.

Ailenin kişiler üzerindeki bu etkisini kişilerin eş seçimlerinden, üniversitede okunacak bölüm seçimlerine hatta yaşanacak olan şehrin seçimlerinde görebilmekteyiz. Bu durumda toplumsal yaşamımızda ailenin önemi, bireyler tarafından aileye atfedilen anlam, ailenin önemli ve saygıya değer addedilmesi bu uyma davranışının sergilenmesinde temel etkenlerdendir. Örnek vermek gerekirse üniversite tercihi sırasında ailenin etkisi şu ifadelerle dile getirilmiştir.

“Mesela şöyle bir şey diyebilirim. Üniversite tercih zamanı şehir dışına çıkmak için de puanım yeterliydi. Ama bırakmak istemedim ailemi. Onların baskısıyla değil tabi. Gitmek istemedim yanlarında olmak istedim. Kendi kendime yapmışım.” (Katılımcı 36: 24, erkek, restoran yöneticisi).

“Annem için fedakârlık yaptım, olabilir aslında. Mesela çalışma hayatında Samsun’da pek iş imkanı yok, kendim daha iyi bir yerlere gidebilirdim aslında ama annemle yaşadığım için bazı şeyleri itebiliyorsun. Askerde de kalabilirdim gelmeden, ama kalmadım annem şu an tek. Tek kalmasını istemedim. Ablam var ama 6-7 senedir evli. Samsun’da kalmayı biraz annem için kabul ettim. Seçeneklerim vardı gitmedim. İş olanağı fazla yok burada, gidebilirdim. Ama küçük bir şey bu benim için sıkıntı değil.”

(Katılımcı 43: 24, erkek, satış danışmanı).

Belirtilen bu hususların yanı sıra, bir de aile tarafından gerçekten baskı altına alındığını ve hayallerini gerçekleştirmesine izin verilmediğini dile getiren katılımcılarımız mevcuttur. Bunlardan biri olan Katılımcı 35 ailesinden gördüğü baskıyı şu şekilde ifade etmekte;

“Evet, baskı vardı. Ben sözel yönü daha iyi bir insanım ama beni fen lisesine gönderdiler, o alanda okumak zorunda kaldım. Şu an hala hissediyorum. Yani okumak istediğim bölüm siyasi bilimlerdi. Ama şu an tıbbi bir meslek yapıyorum çok açık ortada kötü bir durum.” (Katılımcı 35: 37, erkek, ilaç mümessili).

“Hayatımın en büyük acısı üniversite. Kız evladı dışarıda okumaz, ailenin dizinin dibinde oturur fikrinden yola çıkarak Eskişehir’de kazandığım üniversiteye gidemedim ve bu benim geleceğimle ilgili en büyük yara. Şu anki dönemde tek üniversite bile yetmiyor ya; ikinci, üçüncü ya da yüksek lisans, bunlar gerekiyor. Özellikle büyük şehirlerde iş bulunuyor. Mesela Samsun’da sınırlısın, diploman yokken, kendini ifade dahi edemiyorsun. Kısıtlanmış hissettirdi ve bu bende psikolojik olarak çok büyük bir yara. Berbat bir

duygu. Çünkü kendi istek ve arzularıyla yürüyemiyorsun onların çerçevesinden bakmak zorundasın aslında. Anne baba yakın aile yani yaşı büyüdükçe çocuklaşıyor sen yaşın büyüdükçe olgunlaşıyorsun.”(Katılımcı 50: 25, kadın, muhasebeci)

Şekil bakımından uygulanan baskıya örnek verecek olursak;

“Baskı oldu. Kapanma konusu diyelim. Onlar benden bunu istedi. Çok küçüklükten olan bir şey. Ben 8. sınıftaydım. Benim babam ben çok küçükken vefat etti. İşte yok baban yazar kızım orada kapan, kapan. O baskıyla kapandım. Çok şükür kapalıyım ama keşke benim kendi rızamla, isteğimle olsaydı.” (Katılımcı 18: 22, kadın, müşteri temsilcisi).

Üzerinde Karar Alınacak Konunun Ne Olduğu/Mahiyeti

Çalışmaya katılan kişilerden “Sizce insan bir aile grubuna aitse onların isteklerini kabul etmek mi, yoksa kendi isteklerini, kararlarını veya hedeflerini ön planda tutmak şeklinde mi hareket etmeli, neden, açıklar mısınız?” sorusuna verilen yanıtları etkileyen bir diğer etken de ailenin ya da kişilerin üzerinde karar verecek oldukları ya da istekte bulunacak oldukları konunun ne olduğudur. Bu durumda katılımcılar aileye uyma davranışının konunun içeriğine göre de değişebileceğini ifade etmişlerdir. Daha çok “*kendi hayatımla ilgili*” ya da “*arkadaşlarımla alakalı*” gibi kelime öbekleri kullanarak bu tarz konularda katılımcılar kendi fikir ve isteklerinin daha ön planda olabileceğini dile getirmişlerdir. Ancak hayatlarıyla ilgili kritik önem taşıyan noktalarda kişilerin önemli bir çoğunluğu ailelerinden fikir alma, onlara danışma gibi seçenekleri göz önünde bulundurdıklarını söylemişlerdir. Tamamen aile ve onun karar ve taleplerinden kopmanın gerçekleştiğini söylemek pek doğru olmayacaksa da bazı katılımcıların ailelerinden bağımsız karar aldıklarını da göz ardı etmemiz doğru değildir.

Katılımcıların çoğu ailelerinin onaylamayacağı ya da sevmeyeceği arkadaş grupları veya arkadaşlarla görüşmeye devam edebileceklerini, ailelerini zamanla ikna edebileceklerini ya da o kişileri daha iyi tanıyanın aileleri değil kendileri olduklarını söyleyerek bu konuda özneleşme deneyimi sergilerken, evlilik, yaşanılacak

şehir gibi kritik konularda tek başlarına karar vermediklerini ve bu tarz konuların aileden bağımsız düşünülüp karar verilmesinin yanlış olduğunu dile getirmişlerdir. Örnek verecek olursak;

“Konu neyse aslında değişir. Bu tabii ailenin de kararlarıyla yönlüyor. Aslında 24 yaşına geldim üniversite bitti ama pat diye diyemem ki baba ben şu şehirde çalışmaya gidiyorum.” (Katılımcı 8: 25, kadın, iç mimar).

Katılımcı 12;

“Ben öncelikle ailemin neden görüşmemi istemediğini öğrenmeye çalışırım. Kişinin kendi özel hayatında yaşadığı problemler olabilir ya da onun hayat tarzı benim aileme uymayabilir ama, eğer bana zararı yoksa ve sadece aileme göre hata olan bir şey yaptıysa hayatında kişiye göre bu hata da olmayabilir. Bana hiçbir zararı yoksa annemin babamın ya da eşimin söylediklerini çok ciddiye almam demeyeyim ama uygulamam açıkçası. Ben devam ederim arkadaşılığım. Bana zararı dokunuyorsa ayrı. Onu zaten benim fark etmem gerekir.” (Katılımcı 12: 29, kadın, memur).

Kişinin “Karakteri”

Karakter kelimesini her bir katılımcının farklı tanımladığı ancak ortak sonuçlara vardığı düşünüldüğü için tırnak içinde yazma gereksinimi duymaktayız. Bazı katılımcılar karakteri, “değer yargılarım”, “inandığım düşünceler” olarak dile getiriyorken, bazı katılımcılarımız da “karakterime uymayanlar; yapamayacağım şeyler, yaptığım zaman beni mutsuz edecek şeyler, ailemin de benden yapmamı asla istememeleri gereken şeyler” olarak ifade etmişlerdir. Bu durumda ikinci bir soru olarak “Sizce asla yapmanızı istemezler mi?” sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Birçok katılımcı da “benim “karakterimi” biliyorlar, zaten benden bunu isterlerse beni tanımamışlar demektir” gibi benzer cevaplar vermiştir.

Karakter kelimesi ile katılımcıların farkında olmadan ya da dolaylı da olsa bireysel benlikten bahsettiklerini söylememiz gerekir. Sosyal çevre etkisi ve bireyin diğer kişilerle olan etkileşimi

ile şekillenen ilişkisel benlikten ziyade bireysel karar alma mekanizmalarının işletildiği ve kişinin “birey olma” bilincinde olduğu bireysel benlik farkındalığı yüksek olan kişilerin bir konu ya da istek hakkında belirli sınırları olabileceği açıkça gözlenir. “Ailenizin sizden istek ve taleplerinin belli bir sınırı var mıdır, varsa bu sınır nedir veya nelerden oluşur? sorusuna aldığımız yanıtlar bireysel benliğin kişisel sınırlar söz konusu olduğunda ön planda olduğunu gösterir niteliktedir. Örnek verecek olursak;

“Bunun bir sınırı vardır, benim yaşam tarzım, işim, doğrularım, düşüncem neyse onlara ters düşecek bir şeyi yapmam istemezler de zaten. İsterlerse de zaten karşı çıkarım.” (Katılımcı 42: 33, erkek, nöroloji uzmanı).

Bir diğer katılımcı:

“Sınır elbette var, olmaması imkansız. Benim ince çizgilerime dokunmayacak yere kadar tahammül ederim ama çok fazla da müsamaha göstermem.” (Katılımcı 15: 25, erkek, avukat).

Aile İlişkilerinde Yaşanan Değişim

Mülakat verileri aile içi ilişkilerin mahiyetinin değişmesinin kişilerin karar alma mekanizmalarını etkilediğine işaret eder. Bu durum şüphesiz ki biçimsel olarak çok değişik şekillerde ortaya çıkabilir. Ancak bizim verilerimizde üç farklı değişim türü ayırt edilebilmekte. Bunlardan ilki kişinin aileden ayrı bir evde yaşaması ya da evlilik gerçekleştirmesi ile meydana gelen değişimdir. İkincisi kişinin ailesiyle geçmişte büyük sorunlar yaşadıkten sonra ailesinden uzaklaşması ve kopuk yaşaması ile meydana gelen değişimdir. Üçüncüsünü ise, geleneksel veya eski aile sisteminin günümüz toplumunda uğradığı genel dönüşümün mikro gruplara yansması olarak tarif edebiliriz.

Katılımcılarımız, özellikle evlendikten sonra veya aileden ayrı bir ekonomik kaynakla ayrı bir hanede ikamet etmeye başladıktan sonra aile içinde aile ile geliştirdikleri “sıkı” ilişkilerinde bir değişimin gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Bu değişimin içeriğinde özellikle evlendikten sonra “kendi ailesini kurma”, “eşiyile farklı

bir hayat kurma" gibi ifadeler kişinin doğup büyüdüğü ve evlat rolünü yerine getirdiği ailesinden daha bağımsız yönde kararlar almasını kolaylaştırır. Ancak yine de kritik kararlar alınırken aileye danışıldığını dile getiren katılımcılarımız, burada geçen ailenin artık anne-baba ve kardeşlerden ziyade eş olduğunu da sözlerine eklemişlerdir. Yeni evli genç katılımcılarımız evlat rolü gerçekleştirdikleri aileden tamamen kopma davranışı göstermezlerken, evlilikleri süre olarak daha uzun olan ve çocukları olan katılımcılarımız kendi aileleri denildiğinde "eşleri ve çocuklarından" bahsetmekte, anne-babalarını karar almada daha uzak görmektedirler. Bu durum, Bayer'i "Toplumsal yapıda bireyciliğin tam anlamıyla olmasa da kısmen hâkim olması, ailenin ekonomik evrimini ve evlilik kurumunu bütünüyle değiştirmiş, bu durumda aile, bağımsız iki bireyin onayıyla özgürce oluşturulmuş bir birliktelik haline gelmiştir" (2013: 111-112) destekler niteliktedir. Eşlerin taahhütleri kişisel ve karşılıklıdır dolayısıyla özneleşme deneyimlerinde anne-babadan ziyade kişiler eşlerine karşı sorumlu olduklarını düşünürler.

Ailesinden, daha önceki tecrübelerini dikkate alarak tamamen olmasa da kısmen bir kopma yaşayan katılımcılarımız da mevcuttur. Sayısal olarak çok fazla olmasalar da araştırmanın temel savını ortaya koymak bakımından ifade ettikleri cümleler göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu kişiler daha önceki zamanlarda ailelerinin her türlü istek ve beklentilerini yerine getirdiklerini, hatta çoğu zaman kendi yaşamlarından fedakârlık ettiklerini ancak bu şekilde "**kendileri olmadıklarını**" ifade etmişlerdir. Hatta bir katılımcımız "ailemin sözünü dinlediğim için çok fazla kaybettim ve artık onları dinlemiyorum" sözlerini sarf etmiştir.

Katılımcı 44;

"Çoğunlukla onların istediği şeyleri yaparak kaybettim. Şu an yapmam. Kendi hedeflerimi yapamadım, hep onların isteklerini önde tuttum. Şu an kendi isteklerimi yaptığım için bu plandayım ve daha iyiyim." (Katılımcı 44: 26, erkek, pazarlamacı).

“Şu ana kadarki aile hayatınız ve ilişkileriniz içinde “ben hiç kendim olamadım” duygusuna kapıldığınız haller oldu mu? Bunlar hangi meselelerden ortaya çıktı ve siz bu durumlarda kendiniz olmak ya da kendinizden feragat etmek adına neler yaptınız ve sonuçta kendinizi nasıl hissettiniz?” sorusuna verilen cevaplar arasında;

“Tabii oldu. Yaşadım. Onun için kendim olmak için çok mücadele ettim ve şu anda kendim olduğumu hissediyorum. Evet. Giyim-kuşam mesela. Bu çok kötü hissettiriyor. O dönem okuyordum. Ne kendimi derslerime verebiliyordum ne dışarıda rahat hissedebiliyordum. Çok yabancı gibi o sınıfta hissediyordum. Psikolojik olarak çok farklı, zor. Baskı da hissettim. Kendimi dinledim. İlk başta onları dinlemek zorunda kaldım yaşam standartlarından dolayı ve hata yaptım. Zaten ondan sonraki süreçte ben kararlarımı tek başıma alma aşamasına geçtim.” (Katılımcı 4: 34, kadın, öğretmen).

Aile grubu içinde bireyin özneleşmesine etki eden bir başka sebep olarak, ailede değişime neden olan genel bir dönüşümden bahsetmek de gerekir. Ancak bu durumun somut olarak çalışmamızda tezahürlerine rastlamak oldukça zordur. Satır aralarından anlaşılan ise; belli bir yaşın üstündeki bireylerin geleneksel yapıyı koruma adına daha fedakâr hareket edip, özneleşme deneyimlerini geri planda tutmalarıdır. Ancak bunun aksine genç ya da genç yetişkin kişilerde böyle bir eğilim gözlenmez. Türkiye’de ailedeki yapısal değişimlerin zamana bağlı olarak ele alındığı pek çok araştırma olduğundan ve bu konuda detaylı bilgi vermek çalışmanın ana konusundan bizi uzaklaştıracağından burada yapısal değişimlerden ve nedenlerinden kısaca bahsedilecektir.

Öncelikle geleneksel yapıların bireyden ziyade aileyi ve aile etrafında kurulan toplumsal bağları merkeze alan doğasının değişmekte olduğuna işaret etmek gerekir. Toplumumuzda ailenin yapısal değişim dinamiklerinden biri olan endüstriyel gelişme ve kırdan kente doğru göçler dikkat çeker. Bu durumlarda ekonomik koşulların zorlayıcılığı ile birlikte kadının kamusal alanda görünürliğünün artması ve ailelerin çocuga bakış açısının değiş-

mesi de ailenin hem nicel hem de nitel bağlamda yapısına etki etmektedir (Bayer, 2013: 113). Bayer'in söz ettiği bu durum, aslında endüstriyel dönemdeki ev içi işlerle ilgilenen kadın ve çalışma hayatında etkin rol oynayan erkek kalıbının değiştiğinin bir göstergesidir. Aile üyeleri arasındaki ilişkinin boyut değiştirmesi de toplumsal anlamda ailedeki yapısal değişimlere etki etmekte. Bunun, geleneksel ailelerdeki ilişki biçiminden yani daha hiyerarşik ve sistematik bir biçimden, modernleşme ile oluşan ailelerdeki eşitlikçi ilişki biçimine doğru bir değişim olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Klasik aile kuramlarının öngördüğünden farklı olarak dönüşüm geçiren ve tek boyutlu bir çizgide ilerlemeyen aile; kadın, erkek, anne, baba ve evlatlık rollerinin de dönüşmesi ile Touraine'in bahsettiği "farkında olarak özneleşme yani ferdiyet kazanma" durumunu da gerçekleştirir.

Kişiler bu durumda aile içinde ortak karar alma, fikir beyan etme ve kendi kararlarını uygulama gibi konularda özneleşmeyi gerçekleştirme eğilimi gösterirler. Buna etki eden bir başka değişim de kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, çalışma hayatında varlığını artırması ve ev içi işlerde de erkekle aynı hemen hemen eşit seviyeye gelmesi kabul edilebilir. Kadının aile içindeki rolü ve erkekle kısmen de olsa eskiye oranla "eşit" haklara kavuşması, evin geçiminde söz sahibi ve katkı sahibi olması karar almada ortak bir paydada buluşulmasını sağlamıştır (Bayer, 2013: 118-119).

Ailedeki yapısal değişim etkilerinin yanı sıra bireyler, "kendim olamadım" diye nitelendirdikleri haller veya durumlarda kendi hayatları ile ilgili "kritik" konularda baskı yoluyla ve aile tarafından alınan kararın, onları, kendilerinin istedikleri değil, farklı bir yöne sevk ettiği durumlardaki duygu ve hislerine işaret ederler. Çalışmamızda aile grubunun bireyin özneleşmesine etki eden bir boyutu da bu durum olarak karşımıza çıkar. Bireyin şu ana kadar aile hayatı ve ilişkileri içinde "ben hiç kendim olamadım duygusuna kapıldığı haller var mı? Varsa bunların hangi meselelerden ortaya çıktığı ve bu durumlarda "kendisi olmak", "kendisinden feragat etmek", "kendini feda etmek" adına neler, yaptığı ve sonuçta kendini nasıl hissettiği aile grubu içindeki özneleşme deneyimini etkilemesi bakımından önemli bir noktada yer alır.

Kişiler “kendim olamadım” dedikleri durumlarda genellikle aile tarafından baskı altına alındıklarını ve bu durumun yaşamlarıyla ilgili kritik kararların alımı üzerinde gerçekleştirildiğini dile getirmişlerdir. Ancak bu noktada cinsiyet bakımından katılımcılar arasında önemli bir fark göze çarpmaktadır. Baskıya maruz kaldığını ve kendi olamadığını ifade eden katılımcıların neredeyse tamamı kadın katılımcılardır. Buna karşılık, toplam 27 erkek arasında, ailesinin kendisine tamamen karşı çıktığı konuların bulunduğunu dile getiren yalnız 2 erkek katılımcımız mevcuttur. Kaldı ki onlar da boşanmış katılımcılarımızdır ve evlilikleri konusunda aileleri tarafından bir karşı çıkma ile karşılaşmışlardır. Örneğin; Katılımcı 25 “ailenizin tamamının sizin hayatınızda karşı çıktıkları bir durum oldu mu?” sorusuna;

“Evet, bana karşı çıktılar. Haklılardı, evliliğimle ilgili bir durumdu. Onları dinlemedim başta ama sonra boşandım yani haklı çıktılar.” (Katılımcı 25: 37, erkek, ziraat mühendisi).

Bir diğer erkek katılımcı 53 ise aynı soruya;

“Evet. Eşimden boşanma sürecimde boşanmamı istemedikleri için karşı çıktılar ama ben en doğrusunun ayrılmak olduğunu düşünüyordum. Kaldı ki kendimi dinledim.” (Katılımcı 53: 52, erkek, tıbbi malzeme üreticisi).

Bu iki durumdan şu sonuç çıkmaktadır ki: Erkek katılımcılarda, aileleri onların hayatları üzerinde etkide bulunmak adına bir konuda fikir önerisinde bulunsalar ya da karşı çıkma uygulamasalar dahi bu karşı çıkma yerini bulmamış ve ailenin fikirleri geri plana atılmıştır. Kadınlarda ise, aile içi mekanizmalar daha farklı işler “kız çocuğu yetiştirme” nin normları aileler tarafından da erkeklerle oranla daha farklı anlamlandırılır. Bu durumda kadınlar aile içinde eve giriş saatleri, görüştüğü arkadaşların kimler olduğu gibi konularda daha sıkı ve esnekliğine kolay müsaade edilmeyen bir grup baskısına hedef olurlar. Ancak erkeklerin de kadınların da ortak anlamda ve benzer derecelerde aile grubunun baskısını hissettiklerini söyleyebileceğimiz bir nokta vardır: Evlilik ve eş seçimi.

Evlenmeye atfedilen değer ve önem, “yuva kurma” “kendi ailesini oluşturma” gibi söz öbeklerinden ve toplumsal alanda evlilik törensellerinin ne kadar çok ve çeşitli olduğundan da anlaşılır. İki kişinin evlenmeye karar vermesi kültürel anlamda toplumumuzda ailelerden bağımsız olarak pek düşünülmediğinden kişiler bu kararlarında çoğu zaman yalnız değillerdir. Katılımcılardan boşanmış olan kadın ve erkeklerin belirttikleri bir ortak nokta da ailelerinin istemedikleri, onay vermedikleri kişilerle evlendikleri ve bu kişilerin kötü yönlerinin daha sonra, boşanma gerçekleşikten sonra farkına vardıklarıdır. Hatta bu kişiler boşandıktan sonra ailelerine hak verdiklerini ve onların sözlerini dinlediklerini, isteklerini bu farkındalıktan sonra eskiye oranla daha yüksek bir seviyede yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Boşanmış katılımcıların çoğunun eski evlilikleriyle ilgili “pişmanlık” kelimesini kullandığı da dikkat çekmiştir.

Bunların yanı sıra kadın katılımcılarımızın aile içinde kendi olamamakla ilgili farklı türden örnekler verdiğini de söylememiz gerekir. Özellikle boşanmış olan kadın katılımcılarımız evliliklerinde ailelerinin rızası olmadığını ve bu duruma ailenin tamamının karşı çıktığını söylemişlerdir. “Aile içinde hiç “kendim olmadım” duygusuna kapıldınız mı? Sorusuna Katılımcı 50; aile için yaptığı fedakârlıklardan ötürü kendisi olamadığı ve istediği hayatı tam anlamıyla yaşayamadığını dile getirmiştir. Bir diğer kadın katılımcı ise;

“Şöyle söyleyeyim kızım: Çok serbest yaşadım, her istediğimi yaptım ama istediğim hayatı asla yaşamadım. Nasıl hissettirdi biliyor musun? Nasıl desem sürekli fedakârlık sürekli başkaları için yaşamak, daha çok. Bekarken annem için, babam erken öldüğü için sürekli annem üzülmesin diye, evlendikten sonra da zaten evin geçimi için çocuklar için yaşadım. Ama öbür türlü kısıtlamam olmadı, gideceğim der giderim.” (Katılımcı 28: 49, kadın, aşçı).

Ailenin kendisinden beklentisinin ve kendi yaşamak istediği hayatın farklı olduğunu bu nedenle de kendi olamadığını ifade eden bir katılımcımız ise şu kelimelerle bu durumu dile getirmiştir:

“Zaman zaman tabi ki kendim olamadığımı hissettim. Ailenizin beklentisi farklı sizin yaşadığınız hayat farklı olduğunda sıkıntı oluyor. Ama bir şekilde onlardan bağımsız hareket edemeyeceğim için biraz es geçtiğim yerler oluyor. Engellenmişlik duygusu baskın oluyor bende. Evet, ailemin tamamının karşı çıktığı durumlar da oldu. 2 sene kadar uzakta yaşadıktan sonra geri gelmek zorunda kaldım yurt dışından onların isteğiyle. Tabi kötü hissettirdi.” (Katılımcı 19: 25, kadın, psikolog).

Aile Grubunda Özneleşmeye Etki Eden Diğer Unsurlar

Çalışmada, kişilerin ekonomik durumlarını nasıl tanımladığının özneleşme sürecinde önemli bir etken olacağını öngörmüştük ancak ailelerinden tamamen bağımsız olduklarını söyleyemeyen kişiler her ne kadar belli bir ücretle kendi geçimlerini sağlayabilecek konumda olsalar bile aile, özellikle anne-baba sözünden çıkmayı doğru bulmazlar. Dolayısıyla ekonomik düzeyin ne olduğu bu çalışmada önemli bir etken olarak düşünülse de araştırmanın saha kısmında sosyal grup olarak ailede bunun pek de önemli bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Ancak “aile için yapılan fedakârlıklar” konusuyla bağlantılı olarak birçok katılımcı iş hayatına girdikten sonra, geçmişte aileleri kendileri için çok fazla maddi fedakârlıkta bulunduğu ailelerini maddi açıdan destekleme, ekonomik açıdan aileye yardımcı olma konusunda zorlanmazken, manevi anlamda verecekleri bir kararda aileye danışma ya da onlardan “izin alma” gibi durumlarda bazen sıkıntılı dönemler geçirdiklerini dile getirmişlerdir. Ama bu katılımcılar, hayati anlamda önem taşıdığını düşündükleri kararlarda ailelerine danışmanın her zaman daha akılcı olduğunu da söylemişlerdir. Örnek vermek gerekirse, kişi ailesinin arkadaş seçimine karışmasının belli bir yaştan sonra normal olmadığını düşünürken, eş seçiminde aynı düşünceye sahip değildir. Eş seçimi, yaşanılacak şehrin ya da ülkenin seçilmesi, yapılacak işe karar verilmesi gibi konularda bireyler ailelerinden onay ya da fikir almak gerektiğini ifade etmişlerdir.

Benzer bir etki evlilik konusunda gözlenmiştir. Ailelerinden, özellikle anne- baba ve kardeşlerinden ayrı hanelerde yaşayan evli bireylerin özneleşme deneyimlerinin daha yüksek olmasını

öngörmemiz hususunda; mülakat verilerinde kişilerin evli ya da ailelerinden ayrı bir evde yaşıyor olsalar dahi fikir alma, danışma ya da ailenin isteklerini ön plana koyma eğilimlerinin mevcut olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bir grubun, bireyin üyesi olduğu bir diğer grubun karar ve isteklerini dışladığı noktada katılımcılar özellikle eşleri ve aileleri arasında bir uzlaşma yoluna, orta yola gitmenin doğru olacağından bahsederler. Ancak katılımcıların, fikir ayrılığının yaşandığı durumlarda dahi ailelerinin istek ve beklentilerini hiçbir zaman tamamen göz ardı etmedikleri ortaya konulmuştur.

“Kendi kararını önde tutmalı ama aileyi de kırmamak gerekiyor. Orta yolu bulması gerekir bence.” (Katılımcı 15: 25, erkek, avukat).

Bir diğer katılımcı ise:

“Bizim ailede öncelikle bir istek olduğu zaman herkes fikrini, isteğini sunar. Mantıklı bir şekilde, ona göre karar verilmeye çalışılır. Çocuklarımıza bile fikirlerini sorarız.” (Katılımcı 16: 34, kadın, resepsiyon görevlisi) şeklinde durumu resmetmiştir.

Kişinin yaşı ve evli olup olmaması yani kendine ait başka bir ailesinin bulunması dahi aile veya akrabalık grubundan gelebilecek olan baskıları hafifletmeye kimi zamanlarda yeterli gelmez. “Ailenin sözünden çıkmama”, “aileyi üzmemek istememe” gibi gerekçelerle kişiler aile-akrabalık grubunda kendi isteklerini büyük oranda geri plana attıklarını ifade etmişlerdir. Akrabalık bağlarının kopuk olduğu düşünülen bireylerde dahi çekirdek aile ki özellikle anne ve babanın birey üzerindeki etkisi yadsınamaz ölçüde fazladır. Bu etkiyi kişilerin eş seçimlerinden, üniversitede okunacak bölüm seçimlerine hatta yaşanacak olan şehrin seçimlerinde görebiliriz.

Kişinin birlikte yaşadığı aile üyelerinin kimler olduğu da ailenin kişiden taleplerine uyum gösterme konusunda bir etken oluşturur. Örneğin babası vefat etmiş ve annesiyle birlikte yaşayan bir erkek katılımcı annesinin isteği üzerine İstanbul’daki işinden ayrılarak Samsun’da daha düşük bir maaş karşılığında çalışmayı kabul

ettiğini dile getirmiştir. Birlikte yaşadığı aile üyeleri kalabalık olan kişiler, özellikle dede-babaanne / anneanne gibi aile büyükleri de aynı hane içerisinde yaşıyorsa veyahut bu kişilerle aynı apartmanda oturuluyorsa, bu aile büyüklerinin isteklerini cinsiyet fark etmeksizin kabul etme ve yerine getirme eğilimleri gösterdiklerini söylemişlerdir. Ancak bu gibi durumlarda ailenin çok fazla kalabalık olması ve kendi hayatına müdahalenin üst boyutlarda olması gibi gerekçeleri dile getiren bir erkek katılımcı tam aksi yönde bir tavır alış sergileyerek ailesinin isteklerini çoğu zaman dinlemediğini, dikkate almadığını belirtmiştir.

Bu örnekler grup baskısı kavramının bireysel farklılıklardan ne derece etkilenebildiğini de göstermektedir. Kişinin özneleşme sürecinde, kendi benliğine atfettiği anlamlar ve diğerlerinin o benliğe nasıl yaklaştığını dikkate almama durumunda istenen veya beklenen yönün aksine davranışlar sergileyebileceği açıkça ortadadır. Bireyci benliği yüksek olan, ağır basan kişiler grup baskısı ile karşı karşıya kaldıkları zamanlarda veya durumlarda genellikle bu baskıyı kırmak ya da yumuşatıp esnetmek yönünde eğilimler gösterirler. Ancak yine de toplumumuzda aile, aileye atfedilen önem ve hatta buna bağlı olarak kişinin yeni kuracağı ailenin de kutsal olarak nitelendirilmesi bireyci benlikleri yüksek olan kişilerin dahi kendilerini aile grubundaki talep ve beklentileri dikkate almak zorunda hissettikleri açıkça gözlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Kuramsal tartışmalardaki tanımlamalara bakıldığında özneleşme ile kastedilen şeyin çoğu halde bireyin kendisi dışındakilere karşı kendi taleplerini önceleyebilme sorunu olduğu görülür. Ancak bu tanımın ihmal ettiği husus, bu durumun birey ile grup arasında süre giden bir çatışma eksenini olmadığı ve bireyin grubun ortak değerler alanına sahip olması ve kendisini grup yaşamından tamamen bağımsız olarak hiçbir zaman düşünmediğidir.

İlk olarak, klasik teorisyenlerin sıkça dile getirdiği birey-toplum ikiliği sosyal yaşam alanında kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar arasında görülmez. Özneleşme, Touraine'in de bahsettiği gibi, bir grubun ya da bir topluluğun istekleri ve amaçları da göz

önünde bulundurulur, o grup ya da toplumun mensubu olarak, bireyleri ortak havuzda birleştirecek olan değerlere de sadık kalarak, kendini gerçekleştirme olarak tanımlanmalıdır. Bu durumda özneleşme dediğimiz sorunun, basitçe, içinde bulunulan grubun kararlarına karşı gelerek, kendi isteklerini gerçekleştirme olmadığı açıkça ortadadır. Tam tersi olarak özneleşme, ortaklaşa değerler adına, içinde bulunulan grupta, bireyin; talep, duygu ve düşüncelerini müzakere yolu ile tartışabilmesi anlamını taşır. Literatürde ele alınan tekil bakış açısının aksine özneleşme, çoklu bir bakış açısı ile incelenip ele alınabilecek olan bir konuyu teşkil eder. Bireyin özneleşme deneyimini anlamak ve açıklayabilmek için, bu özneleşmenin, Durkheim'ın bahsettiği gibi birey-toplum ikiliğinde, belli bir yapıya karşı çıkan bir özneleşme değil, o yapı içinde var olan kişilerce içselleştirilen bir özneleşme olduğunu dile getirmek gerekir.

İkinci olarak, özneleşmenin bir durum olarak durağan olmadığı ve hangi grup içinde olursa olsun birey açısından bir süreç olma özelliği taşıdığı anlaşılmalıdır. Özneleşme tek bir hal değil her bir birey için bir süreçtir ve bu süreç sonunda, ferdiyet kazanma gerçekleşir. İster grup talepleri ve değerlerine uyumu önceleyerek olsun ister grup baskısı karşısında kendi taleplerinden vazgeçerek olsun ister farklı durum veya konularda farklı değerlendirilerek olsun her birey için özneleşmenin bir süreç niteliği taşıdığı gerçeği değişmez. Bu süreçte kişinin sosyal yaşamdaki konumu, üzerinde karar verilecek olan konunun ne olduğu ve diğer etkenlere bağlı olarak özneleşme, her durumda aynı şekilde gerçekleşmeyen, değişken bir süreçtir. Her bir konu ve konuma bağlı olarak birey tarafından yeniden üretilen, oluşturulan ve yeniden üretilmeden işlemesi, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir süreçtir. Birey açısından ailede, bu ferdiyet kazanma sürecine etki eden unsurlar çok çeşitlidir. Bunlar arasında, konunun ne olduğu, grup yapısının ne olduğu, grup içi ilişkilerin nasıl yürütüldüğü, bireyin biyografik ve demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, eğitim, ekonomik durum,) mevcuttur. Birey karşılaştığı her yeni durum ya da konuya ilişkin olarak, bu etkenleri kullanarak bir muhakeme sonucu yeniden özneleşmesini kurar.

Üçüncü olarak, kendileriyle mülakat yapılan kişilere göre; ailenin anlamının büyük olması ve aileye verilen değer yüksek olmasına bağlı olarak, aile ve akrabalık grubu içinde bireyin, her zaman değil, ancak kendi hayatlarını etkileyeceğini düşündüğü kritik konularda yalnız karar almaktan kaçınıyor olması sonucu karşımıza çıkar. Kendileriyle mülakat yapılan kişilerde sorulara genel olarak verilen cevaplar, “Ben istemiyorum, ama mecbur kaldım.” şeklinde değil, “Evet aile görüşlerinin dikkate alınması gerekiyor.” şeklinde olduğundan; aile grubu içinde, bireyler tarafından esas itibariyle aileye uyma veya onların sözlerini dinlemenin bir özneleşme olarak görüldüğü ortaya çıkar. Bu durum bireyin tüm öznellik alanını aileye feda etmesi anlamını taşımamakla beraber, bir değer, bir ilke ve manevi hatırın gözetilmesinin gerektiği bir özneleşme tarif etmektedir. Dolayısıyla, literatürde grup baskısına “boyun eğme” olarak yer alan husus, aslında grup kılavuzluğunu özneleşme gözünden değerlendirme stratejisi olarak da konumlandırılır. Gerçekten bir baskı unsurunun olup olmadığına bakmamız gereken nokta, bireyin içselleştirmeden, benimsemeden uyma davranışı göstermek zorunda kaldığı konuların neler olduğudur. İstemeyerek, mutsuz olunarak gerçekleştirilen bu tip uyma davranışları özneleşme deneyimlerini olumsuz yönde etkiler.

Literatürün en önemli eksikliklerinden biri, özneleşmenin spesifik olarak bir bağlam içine konumlandırılmamış olması ve bu durumun özneleşmeyi anlamayı güç hale getirmesidir. Bu çalışmanın özneleşmeyi bireylerin içinde buldukları, yaşadıkları ve yaptıkları sosyal grup içinde ele alması, daha büyük toplumlar içinde bireyi anlama çabalarının yetersizliği ve sınırlılıklarından bir kaçıştır. Çünkü özneleşme kavramı nerede konumlandırılacağına bağlı olarak değişim göstermektedir. Çalışmada ele alınan grup deneyimi özünde, Touraine’in büyük toplum içindeki bireyinden ya da Marx’ın sınıf öznesi konumundan farklı olarak ferdi bir öznedir. Bu iki teorisyene baktığımızda Marx’ta yalnızca kolektif özneyi ve onun yansımalarını görürken, Touraine’de hem kolektif hem de bireysel öznenin söz edebilmemiz mümkündür. Ancak yine de özneyi ve buna bağlı olarak özneleşmeyi bir bağlam içi-

ne oturtmak konusunda her iki isim de zayıf kalmıştır. Touraine, özel olarak bireylerden ve bireylerin bağlı buldukları gruplardan ziyade, etnik, dini mensubiyetlere bağlı daha büyük gruplar içindeki özneyi tarif eder. Bu çalışma özneleşme sorununa, her ne kadar onların baktığı pencereden ele alınabilecek yanları olsa da, esas itibarıyla, bireylerin kendi hayatlarını kuşatan ve onlara çok daha yakın olan aile içinde, bireyin özneleşmeyi en fazla tecrübe ettiği alandan yaklaşmıştır. Özneleşme sorununun ve bunun etrafında dönen hususların mahiyetinin evrensel geçerliliğe sahip bir kuramlaştırmasının yapılamayacağı, aksine bu hususun toplum ve kültür yanında grup biçimleri, ilişkileri, normları, v.b dikkate alınarak yapılması gerektiği ortadadır.

Sonuç olarak, özneleşme bireyin kendini ifade etmesi gibi basit bir tanıma indirgenemeyecek kadar çok yönlü, dinamik bir süreci kapsar ve bu süreç, normatif tek bir tanımlanamayacak bir süreçtir. Kendileriyle mülakat yapılan katılımcılardan yola çıkarak yapılabilecek özneleşme tanımı, özneleşmenin, grubun baskısından değil, grupla birlikte, grubun değerlerini dikkate alarak gerçekleştirilecek bir deneyim olduğudur.

Kaynakça

- Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4(8).
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: Chicago Press.
- Cooley, C. H. (1956). *Social Organization*. Free Press.
- Durkheim E. (1964/2006). *The Division of Labour in Society*. (Ö. Ozankaya) İzmir: Cem Yayınları.
- Giddens, A. (1977). *Functionalism: Studies in Social and Political Theory*. Hutchinson Press.
- Giddens, A. (1986). *Action, Subjectivity and the Constitution of Meaning*. Social Research.
- Gökçe, B. (1991). Çocuk Kişiliğinin Gelişiminde Aile, Okul ve Dış Çevrenin Rolü. *Aile Yazıları*, (3), 15-21.
- Marx, K. (1932/2017). *1844 El Yazmaları*. (M. Belge, Çev.) İstanbul: Birikim Kitapları.
- Touraine, A. (1995/2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (H. Tufan, Çev.) İstanbul.: YKY Yayınları.
- Touraine, A. (2003). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (O. Kunal, Çev.) İstanbul: YKY Yayınları.
- Weber, M. (2009). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Z. Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (2018). *Sosyal Bilimler Metodolojisi*. (V. S. Öęütle, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.